Acc. No. 3278

ఆంధ్ర సంస్థానములు : సాహిత్యపోషణము

(సాహిత్య అకాడమీ బహుమతినందిన రచనము)

డా. తూమాటి దోణప్ప, ఎం. ఏ., పిఎచ్. డి.

ముక్త్యాల

ప్రవేశిక

ఇది కృష్ణామండలమునందలి ప్రాచీనమైన సంస్థానములలో నొకటి. నిన్న మొన్నటిదాక నిలిచిన వాసిరెడ్డివారి సంస్థాన మిది యొకటియే. ఈ వంశీయుల ఏలుబడిలోని తక్కిన సంస్థానములు నడుమంతరముగ నంతరించినవి. కృష్ణానదీతటమున వెలసిన ముక్త్యాల పట్టణ మీ సంస్థాన పాలకుల ముఖ్యనివాసము; ఇది జగ్గయ్యపేట కాఱుమైళ్ళ దూరము. ఈ సంస్థానమును 'చింతలపాటి వంటు' అని కూడ వ్యవహరించెడివారు. శాశ్వత పరిష్కార కాలము (క్రీ. శ. 1802) నాఁడు వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రి నాయని యౌద్ధత్యము వలన నీ సంస్థానమును నాతని 'చింతపల్లి వంటు' ఎస్టేటుతో కూడ వెంకటాద్రి నాయని పేర నమోదయి యుండినది. వెంకటాద్రి నాయని మరణానంతర మాతని వారసులలో వ్యవహారదక్షత లోపించినందున చింతలపాటి వంటుతో కూడిన అమరావతి సంస్థానము జప్తు చేయఁబడి 1848 లో కుంఫిణీ స్వాధీన మయినది. ఆ తర్వాత భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారు వాస్తవవిషయములను కుంఫిణీవారికి నివేదించి 1863 లో సంస్థానమును పునఃప్రతిష్ఠ యొనర్చినవారు. 1904 నాఁటి అవిభాజ్యపు ఎస్టేటుల చట్టము ii నకు లోఁబడిన ఎస్టేటులలో నిది యొకటి. ఇం దిరువదిమూఁడు గ్రామము లుండినవి. ఆ నాఁటి పేష్కషు రూ. 17 వేలు; రాఁబడి రూ. 78 వేలు.

సంస్థాన చరిత్రము

ఈ సంస్థాన పాలకులు 'వాసిరెడ్డి' యను నింటిపేరు గల కమ్మవారు; వల్లుట్ల గోత్రజులు. భూలోక దేవేంద్రుఁడను ప్రసిద్ధినొందిన వాసిరెడ్డి వెంకటాద్రి నాయని తాత తాతగారైన వాసిరెడ్డి రాఘవయ్యగారి కడగొట్టు తమ్ముఁడగు చంద్రమౌళిగారి సంతతికి చెందినవారు ముక్త్యాల సంస్థానాధీశ్వరులు.* వీరి మూలపురుషుఁడు అనవేమారెడ్డి కొలువులో నుండి వాసిగాంచి 'వాసిరెడ్డి' యను సార్థకబిరుదమునందిన సదాశివనాయఁడు. ఈ సదాశివనాయని పుత్రుఁడు గిరిమల్లికార్జుననాయఁడు.

ఇతని సంతతికి చెందిన చంద్రమౌళీశ్వరులు హైదరాబాదు నవాబు సుబాదారుని మెప్పించి నూతక్కి జాగీరును సంపాదించినవారు. ఈతని

* ఇతర వివరములకు చూ. ఈ గ్రంథమందలి అమరావతి సంస్థానచరిత్రము.

కుమారుఁడు 'లేరీతని పాటి జమీదారులని సుబాలు మెచ్చఁదగ వేమలు కవ్వీరపనీఁడు ప్రభుత్వముఁ బ్రారూఢింజేసె ముస్తుఫాన్నగరెల్లన్' (ద్రౌపదీ పరిణయము, 1–67). ఈ వీరపనీని కుమారులు రాఘవయ్య, రామన్న, చంద్రమౌళి యనువారు ముప్వురు. వీరు ఢిల్లీ పురికేఁగి, పాదుషా షాజహాను దర్శనముచేసి, తమ విక్రమక్రియా రచనచే పాదుషాను మెప్పించి అతనిచేత నందిగామసీమ కెల్లను జమీదారీ, మిరాసి మన్నె, చౌదరి, రాజా బహద్దరు, దేశాయి, సర్దేశముఖి ముఖ్యలాంఛనములను పొందివచ్చి రాజ్యమును జేసిరఁట!

ఆ పిమ్మట హైదరాబాదు సుబాదారుని భేటీచేసి, ఫసలి 1080 లో సంస్థానపు పంపకములకు సన్నదులు సంపాదించి, ఎవరివంతునకు వచ్చిన రాజ్యభాగమును వారు పాలించుచు వచ్చిరి (పైది, 1–70).

వీరిలో మూఁడవవాఁడగు చంద్రమౌళి ముక్త్యాలతేండ్లకు మొదలిరాజు; చింతలపాటి నేత. ఇతని కుమారుడు రాఘవయ్య 1714 లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. రాఘవయ్య ఔరంగజేబునుండి బహద్దరాది బిరుదాంకితాబులను బడసిన వాఁడు.* ఇతనికి రాజమౌళి, లక్ష్మీపతి యని ఇర్వురు కుమారులు. రాజమౌళి తన సంస్థానమునందు కాలువలను త్రవ్వించి వ్యవసాయాభివృద్ధికి తోడ్పడెను. వీరి కుమారులు చంద్రమౌళి. ఈయన భార్య నీరుకొండ పార్వతి. చంద్రమౌళి గారికి రామలింగన్న, వీరపనీఁడు అని యిద్దఱు పుత్రులు. రామలింగన్న (1745–1763) ముక్త్యాలదుర్గ నిర్మాత. చిఱుమామిళ్ళ వెంకటాంబ, పుతుంబాక పద్మాక్షి ఈయన భార్యలు. వీరపనీఁడు కొండపల్లి, కొండవీడు, వినుకొండ, బెల్లముకొండ, మేదురుసాల దుర్గములను జయించెనఁట (ద్రౌపదీ. 1–207). 1763 లో వీరపనీఁడు నిస్సంతుగా మరణించెను.

రామలింగన్నగారికి రాజమౌళి, లక్ష్మీపతి, రాఘవయ్య, చంద్రమౌళి, వెంకటాద్రి అని అయిదుగురు కుమారులు. జ్యేష్ఠుఁడురాజమౌళి 'యవన రాడ్దత్త రాజాబహద్దరాది రమ్య బిరుదాంకరింఛోళి....' (పైది, 1–219) యఁట! నాల్గవ కుమారుఁడగు చంద్రమౌళికి లక్ష్మీదేవివలన జన్మించినవాఁడు చినవెంకటాద్రి. ఈతని భార్య చిఱుమామిళ్ళ పాపమాంబ. ఈయనకు భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదు, చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదు, సదాశివప్రసాదు అని ముగ్గురు కుమారులు. జ్యేష్ఠులగు భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదబహద్దరువారు 1824 నుండి సంస్థాన పాలనమును స్వీకరించిరి. వీరి భార్య చిఱుమామిళ్ళ సౌభాగ్యవతి. వీరికి ఉమామహేశ్వరప్రసాదు, వెంకటాద్రి యని ఇద్దఱు కుమారులు.

రాజ్యపాలన మొనర్చిన ఉమామహేశ్వరప్రసాదు (1887–1901) గారికి పుత్రసంతతిలేదు. నలుగురు పుత్రికలు మాత్రముండిరి. అందువలన తమ్ముఁ

* A. Vadivelu, Vol. II, p. 261.

దగు వెంకటాద్రి కుమారుని చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదును దత్తు తీసికొనిరి. చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదుగారి భార్య చల్లపల్లి జమీందారు యార్లగడ్డ మల్లికార్జున ప్రసాదనాయఁడుబహద్దరుగారి తనయయగు వేంకటదుర్గమాంబ; ఈమెకు సంతతి కలుగనందున శాకమూరివారి ఆఁడుఁబడుచగు కనకవల్లీదేవిని రెండవ భార్యగా స్వీకరించిరి. వీరికి రామగోపాలకృష్ణమహేశ్వరప్రసాదబహద్దరు గారను కుమారులు 1918 లో జన్మించిరి. వీరు చల్లపల్లి రాజా అంకినీఁడు ప్రసాదుబహద్దరుగారి తనయ రాజ్యలక్ష్మిగారిని పరిణయమాడిరి. ఈ దంపతుల కుమారులు చూడానంద రామగోపాలకృష్ణచంద్రకుమార ప్రసాదు.

పై చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదుగారి తమ్ములగు దుర్గాసదాశివేశ్వరప్రసాదు గారు జయంతిపురము రాజావారు. 1937 లో శాసనసభా సభ్యులు, రచయితలు. చల్లపల్లి జమీందారు యార్లగడ్డ శివరామప్రసాదుగారు ఉమామహేశ్వరప్రసాదు గారి దౌహిత్రులు; ఉమామహేశ్వరప్రసాదుగారి పుత్రికయగు భవానీదేవిగారికి వీరు పుత్రులు.

సాహిత్యపోషణము

ముక్త్యాలవారి కుదురునందు సాహిత్య పోషకుఁడగు మొదటిరాజు శ్రీ రాజా వాసిరెడ్డి చినవేంకటాద్రిప్రభువు (1787—1828). ఈయన ముక్త్యాల దుర్గ నిర్మాతయగు రామలింగన్న (1745—1763) గారి పౌత్రుఁడు.

తాతంభట్టు గురుమూర్తిశాస్త్రి

వీరి ప్రేరణాదరణముల వలన తాతంభట్టు గురుమూర్తి శాస్త్రిగారు కృష్ణానదీ మాహాత్మ్యమను కావ్యమును రచియించి ముక్తీశ్వరపురమున వెలసిన భవానీముక్తీశ్వరస్వామివారి కంకిత మొసఁగిరి. ఈ విషయమునే ద్రౌపదీ పరిణయము 'భవ్యకృష్ణామహత్వంబను గ్రంథము గృతినందుకొనియె నే క్షితి వరుండు' (1—240) అని పేర్కొనినది. చినవేంకటాద్రి 'భక్తిమై స్కాంద మేఁబదిఖండము లఖండముగ గురుబోధవలన విననవాఁ' డఁట! షట్కాల శివపూజాధురంధరుఁడఁట! కృష్ణానదీ మాహాత్మ్యము మూఁడాశ్వాసముల పద్యకావ్యము. కృష్ణానదీ మాహాత్మ్యమిందు ప్రతిపాదితము.

కృతిప్రేరకులు గురుమూర్తిశాస్త్రిగారికి చింతలపాడు గ్రామమున కుచ్చెల భూమి సీనాముగా నొసఁగిరఁట! ఈ భూమిని నేఁటికిని కవిసంతతి వా రనుభ వించు చున్నారఁట! కవి నందిగామ తాలూకాలోని ఏటూరి గ్రామనివాసి. ఇతని యితరకృతు లలభ్యములు. ముక్త్యాల రాజాగారి పుస్తకాలయమందున్న జీర్ణతాళ పత్రప్రతి యాధారముగా కృష్ణామాహాత్మ్యము ముక్త్యాలవారి స్వకీయ మాహిష్మతీ ముద్రాలయమున కృతిప్రేరకుల ప్రపౌత్రులగు రాజా శ్రీ వాసిరెడ్డి చంద్రమౌళీ శ్వరప్రసాదబహద్దరు వారిచే ప్రచురితము.

ఈ వనవెంకటాద్రికి విజయనామసంవత్సర శ్రావణమాసమునందు జనించిన నల్గురు పుత్రులలో జ్యేష్ఠులు భవానీ ముక్తీశ్వరప్రసాదరాయలు ఉపాస్యులు. వీరు కొప్పరాజు సుబ్బరాయకృతమగు రాంచీమాహాత్మ్యమునకు కృతిభర్తలు. వీరు వారి రాయసకవి (1840–1918) కృష్ణమగు ప్రబంధరచనకు ప్రేరకులు. భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదరాయలు విజయనగర సంస్థానాస్థాన కులోత్తములగు పీతాంబరశాస్త్రిచే పంచాక్షరీ మంత్రోపదేశమును గాంచినవారు. 'సాహితీగీతాది సత్కళాభూషణునకికి మంజూషయై ప్రసిద్ధమైన' అను కవుల కైవారమును గాంచినవారు. 'అపారపారతోషిత ప్రతోషిత స్వర్ణాభిషిక్త పండితజన మండలుఁ' డీయన.

కొప్పరాజు సుబ్బరాయకవి

కొప్పరాజు గృహనామముగల కవి పండిత కుటుంబములు సత్తెనపల్లి తాలూకాలో నేఁటికిని వర్ధిల్లుచున్నవి. 'త్రికూటాచల మాహాత్మ్య' మను మూఁడా శ్వాసములుగల క్షేత్రమాహాత్మ్యమును రచించిన నరసింహకవి (1820–1870) యొకఁడు కొప్పరాజు గృహనాముఁడుగాఁ గన్పట్టుచున్నాఁడు. ప్రదోషవ్రత మహాత్మ్యము, పుష్పరథోదిత స్తవము, మల్హణసూక్తి సంగ్రహము, సూతసంహిత కవికృత్యంతరములు. సత్తెనపల్లి తాలూకాలోని కోసూరు కవి నివాసగ్రామము. కొప్పరాజు అను ప్రఖ్యాత పురుషుని పేర తమ వంశనామము ప్రసిద్ధమయినదని కవి కృత్యవతరణికలోఁ జెప్పినాఁడు. కొప్పరాజువారాత్రేయ గోత్రజులు. నరసింహకవి పితామహుఁడగు అనంతామాత్యుఁడు ....

'కణఘుగ్వాగ్విభవంబుఁ గొల్లగొని సాక్షాదక్షపాదోక్తి ల
క్షణమెల్లన్ దనసొమ్ముఁజేసికొని వ్యాసప్రోక్త భాషానిశా
గణసంప్రాప్త సమస్త పర్ణచయముల్ గాఁ గల్గి వర్తించి....' (త్రికూ. 1–45) న వాఁడఁట; కవి పెదతాతయగు వీరయామాత్యుఁడు ...

'రాజశ్రీ మలరాజ సూరధరణీరాట్చంద్రు రాజ్యంబు ని
ర్వ్యాజ ప్రక్రియఁ జక్కఁజేయుచుఁ దదీయామేయసమ్యక్కృపా
రాజద్భాగ్యరమా విలాసములచే....'(పైది 1–40) రంజిల్లినవాఁడు. కవి తండ్రియగు లింగనమంత్రి ...

'వేదశాస్త్ర పురాణ వివిధాగమస్మృతి
కవితాద్యలంకార కావ్యవేది....

[1] ద్రౌపదీవస్త్రాపహరణమని వడిపేలు, ద్వి. భా. పు. 270; శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి. నానారాజన్యచరిత్రము, పు. 77.

[2] శ్రీమత్త్రికూటాచలమాహాత్మ్యము, పరిష్కర్త: భాగవతుల వేంకటసుబ్బారావు. అజంతాప్రింటర్స్, సికిందరాబాదు, 1959.

సకలరాజన్యసంసన్మధ్యసంచారి
విద్వజ్జనానీక వినుతకీర్తి....'. ---పైది 1—52

ఈ లింగనయే . ...

'తమ్ములిరువురు నుభయ పార్శ్వమ్ములందు
వామ దక్షిణ భుజములవలె భజింప
నొప్పు రాజన్యసభలఁ దా నుచితలీలఁ
గావ్యరచనాచమత్కృతుల్ గనినవాఁడు' —పైది 1—53

'రసములొలుక విద్వన్మనోరంజనాఖ్య
మయిన కృతిచెప్పి వీరభద్రాంకితంబుఁ
జేసె, శంభు స్తవంబులుఁ జేసెపెక్కు
శివగణాగ్ర్యుండు లింగనకవివరుండు' --పైది, 1—54.

ఈ లింగనకవిసోదరులు శేషనరసింహాఖ్యులు. త్రికూటాచల మాహాత్మ్య కర్త యగు నరసింహకవి కుమారుఁడు సుబ్బయశాస్త్రి (1850—1890). ఈ సుబ్బయ శాస్త్రియే కాంచీ మాహాత్మ్యకర్తయగు సుబ్బరాయకవి యగునో కాదో నిర్ధారింప ననువుపడినదికాదు.

అమరవాది రామకవి

'భారత నందనాంతరమునందు కల్పపల్లీమచర్చిక' యఁట ద్రౌపదీపరిణయశ్రీవార్త. దానిని దివ్యకృతిగా సంఘటింపుమని కృతిప్రేరకుఁడు — వట్టి కర్పూర తాంబూల జాంబూనదాంబరాభరణాదులు కాక — యుర్వరాప్రదానంబు గావించి అమరవాది రామకవిని కోరినాఁడు. ఈ యంశము రామయకవి కృత్యంతరమగు వాసిరెడ్డీయమునందును —-

'అలద్రౌపదీ పరిణయము
వెలయ మదుక్తకృతి నొంది స్వీయంబగు చిం
తలపాటి గ్రామమునఁ గు
చ్చల మాన్యము నాకతండొసఁగె బహుమతిగాన్'

అని స్మరింపఁబడినది.

కవి హరితసగోత్రుఁడు ; వేంకేశ్వరసూరి పుత్రుఁడు. కవి తాతతాత తండ్రి గంగాధరాధ్వరి ; కాశీపండిత సమ్మానితుఁడు. తాతతాత గణేశ్వరదీక్షితులు వరకళానిధి. తాతతండ్రి యజ్ఞన్నశాస్త్రి సాతారరాట్కృతార్చనుఁడు. తాత రాజశేఖరసోమయాజి వాసిరెడ్డివారి యాస్థానకవి. సత్తెనపల్లి తాలూకాలోని బాలేమర్రు అగ్రహారము రామయకవి యభిజనము. ద్రౌపదీపరిణయము 8 ఆశ్వాసముల ప్రబంధము. కృతిప్రేరక రాజవంశావతారము కృత్యవతారికలో

232 పద్యములలో విపులముగా వర్ణింపఁబడినది*. కావ్యభాగమునుండి మచ్చునకుఁ గొన్నిపద్యములు —

'పూర్వజుకన్న మున్న వరిబోఁడి వరించుట నీతిగాదఁటం
చోర్వక నిన్ను బిట్టలుక నుల్లసమాడితిఁగాని కామినీ!
పార్వణచంద్రమండలనిభంబగు నీ నగుమోముఁ బుష్పవి
ద్గర్వము మాన్చు నీ కబరిఁగాంచినవానికి మోహముబ్బదే' —6—368

'చతురంభోధిపరీత భూభవనరక్షాదక్షులం దోర్మహ
శ్శతపత్త్రాతవిధూతశార్వరుల రాజశ్రేష్ఠులన్ వీరి స
మ్మతి జామాతలగా వరించె ద్రుపదక్ష్మాభర్త శర్యంబె నా
కృతికైనన్ గణుతింపఁ బార్థుని భాగ్యంబంచు నయ్యంగనల్'
—8 324

ఆతుకూరి పాపకవి

లలితాంబోపాఖ్యానమను 8 ఆశ్వాసములుగల కావ్యము ఆతుకూరి పాపయామాత్య ప్రణీతము. ధాన్యవాటి అమరేశ్వరస్వామి కంకితము. దేవీ భాగవతము నాంధ్రీకరించిన ములుగు పాపయారాధ్యులీ కవికి శిష్యుఁడను వదంతికలదు కావున కవి పదునెనిమిదవ శతాబ్ద్యంతమున నున్నట్లూహింపవచ్చు. ఈ యుపాఖ్యానము బ్రహ్మాండపురాణములోనిది. సత్యజ్ఞానానందమయుఁడగు హయగ్రీవుఁడు ధర్మజిజ్ఞాసాపరాయణుఁడగు అగస్త్యమహామునికిఁ జెప్పిన కథయిది. దక్షయాగము మొదలుగా తారకాసురదమనము దాఁకఁ గల కథ యిందు విస్తృతము. ముక్త్యాల సంస్థానములోని శ్రీలక్ష్మీనరసింహక్షేత్రమగు వేదాద్రికి సమీపమునఁగల కాశ్రేనిపల్లి అగ్రహారములో నీ కవికి వాసిరెడ్డివారిచ్చిన మాన్యము లుండెనని తెలియుచున్నది. ముక్త్యాల రాజా చంద్రమౌళీశ్వర ప్రసాదుబహద్దరువారిచే మాహిష్మతీ ముద్రణాలయమున నిది ముద్రితము.

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి

భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారి పౌత్రులగు చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదుగారు అనేకగ్రంథములను గృతినందిరి. కవిసార్వభౌమ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి రచితమగు వేదాద్రిమాహాత్మ్యము శ్రీ చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారి కంకితము. ఇందలి కథ కేవలము కల్పితము కాదఁట! బ్రహ్మాండపురాణమునఁగల బీజప్రాయములైన సూచనలను బురస్కరించికొని కృతిభర్తపితామహులగు భవానీముక్తీశ్వరప్రసాదుగారు వ్రాయించి ప్రకటించిన ఒక

*'ఘనవాక్ప్రౌఢిమ ద్రౌపదీపరిణయ గ్రంథాది మా వంశ వర్ణనముం జేసితివంచు వింటి....' — వాసిరెడ్డీయ కృత్యవతారిక.

చిన్నకృతి యాధారముగా కవిసార్వభౌములు దీనిని రచించిరి. అయిదాశ్వాసములుగల క్షేత్రమాహాత్మ్యమిది.

శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి శ్రీ కృష్ణభారతముగూడ రాజా శ్రీ చంద్రమౌళీశ్వరబహద్దరుగారి కంకితము. కృతిభర్తృప్రేరణమున శ్రీపాదవారు సుమారు ఇరువదివేల గద్యపద్యములుగల శ్రీకృష్ణభారతము నాంధ్రీకరించిరి. వ్యాసభారతమున కిది యథామూలానువాదము. ఈ యాంధ్రీకరణ సందర్భము నందు ముక్త్యాల ప్రభువులు శ్రీపాదవారికి నెలకు నూటపదునాఱు రూపాయల చొప్పున పండ్రెండేండ్లపాటు పంపించిరఁట.* శ్రీ శాస్త్రిగారి తనయుల వివాహములకయిన వ్యయమును నయితము శ్రీరాజావారే భరించిరఁట! కృష్ణమూర్తి శాస్త్రిగారిని ముక్త్యాల ప్రభువు చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారు 'తన యాస్థానకవీంద్రమాత్రునిగఁ జిత్తంబందుఁ జర్చింప కిష్టునిగా, మిత్రునిగా, గురూత్తమునిగాఁ, జుట్టంబుగా నెంచుచు' గౌరవించుచుండెడివారఁట!

'అడిగినదానికన్న నధికార్థములర్థులకిచ్చు, నోటితో
నుడివినదానికన్నఁ గడు నూల్కొనిచేయును, జెన్నుమీఱ నె
య్యెడ దురితంబులం బలుకఁ, డిప్పటిరాజమహేంద్రుఁ డెన్న మా
యొడయఁడు భారతప్రియుఁ డహో యని యెంచెద భాగధేయమున్'

అని కృష్ణభారతపీఠికలో కృతికర్త కృతిభర్తను ప్రశంసించిరి.

శ్రీపాదవారి మఱియొకకృతి యగు విజయవిలాస కృతి విమర్శనము చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదు బహద్దరుగారికే యంకితము. ఇది చేమకూర వేంకట కవి విజయవిలాసమును గూర్చిన విమర్శనగ్రంథము. వేంకటకవి కృతితో కూచిమంచి జగ్గకవి కృతమగు సుభద్రాపరిణయ కావ్యమును పోల్చి తారతమ్య వివేచనము చేయఁబడిన రచనమిది.

పిసుపాటి చిదంబరశాస్త్రి

1922 లో ముక్త్యాలజమీందారుల సన్నిధిని శతావధాని పిసుపాటి చిదంబరశాస్త్రి గారు ఆశుకవితాప్రదర్శనము సలిపి 'కపోతకిరాతకథ' ను శతపద్యపరిమితిగా నిర్మించి సమ్మానమునందిరి.

చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి

వీరు ముక్త్యాలరాజాగారిని దర్శించి చెప్పిన పద్యములు అభినవభోజులును, అర్థిజనకల్పభూజులునునగు ముక్త్యాలరాజుల శుభ్రకీర్తికి చక్కని తార్కాణములు.

'గోదాతీరమునందు భారతము దిఙ్నాలంకషోద్యద్యశః
ప్రామర్థ్యావుఁడు రాజరాజు తెనిఁగింపంజేసెఁ గృష్ణానదీ

*కవిరాజ శ్రీపాద కృష్ణమూర్తి శాస్త్రి స్వీయచరిత్రము, ఆంధ్ర సర్వస్వ పత్రిక, సంపాదకుఁడు: ఏడిద వేంకటరావు, 1924, సంచిక 6, పుటలు 238—240.

భూదారుండవు నీవు నట్టిపనికే భూయఃప్రయత్నమ్మునా
పాదింపంగలవాఁడవై యశము సంపాదించితో భూపతీ!'
—నానారాజ. పు. 241.

'ములుగు పాపయారాధ్యులు మున్ను దేవి
భాగవతమును మీ వంశపార్థివుల స
మక్షమందె తెలింగించె నంతకన్న
వేయిరెట్లు భారతకృతి విభుత మిన్న' —వైది.

'నా తోఁబుట్టువు భారతంపుఁ గృతికిన్ నాథుండ వీవౌటచే
నీతోఁ జుట్టఱికంబు....' (వైది. పు. 242) తనకొాదవినదని వేంకట
శాస్త్రిగారు రాజాగారితో చమత్కరించిరి[1].

'చనుటకు శక్తి చాలమి వెసన్ గరపత్రము లంపినంతనే
ధనమిడు తేఁడులున్ గల రుదారులు కొందఱు నాకు; వారిలో
ఘనుఁ డల వాసిరెడ్డి కులకాంతుఁడు శ్రీ శశిమౌళి యొక్కఁ డై
నను నటువ్రాసిపుచ్చుటకు నా మది సిగ్గిలు....' అని చెళ్ళపిళ్ళవారు మఱి
యొక సందర్భమున చంద్రమౌళీశ్వరుల వదాన్యతను బ్రస్తుతించిరి.

విశ్వనాథ సత్యనారాయణ

కళాప్రపూర్ణ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారి రామాయణ కల్పవృక్షమునకు కృతిశ్రోత చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదు బహద్దరుగారు '...ముక్తినేల యవని పాలుఁడు చంద్రమౌళి నృపతి వినిన లీలగాను' ఈ గ్రంథము రచింపఁబడినది. 'సత్యకవి వక్త ముక్త్యాలస్వామి శ్రోత', '....ముక్త్యాల చంద్రమౌళీశ్వరుండు దీనివిని యేమి ఫలము సాధించుటకును గోరె నది సమకూర్పుము స్వామి' యని కృతికర్త పేర్కొని నాఁడు[2].

ప్రాచీనగ్రంథ ప్రచురణము

కటికినేని రామయకవి కృతమగు బ్రహ్మానంద చంద్రిక యను తత్త్వ గ్రంథమును, మాధవ పండిత కృతమగు కూటముద్గరమను ఆయుర్వేద వైద్య గ్రంథమును, మిట్టపల్లి సీతారామచంద్రసూరి కవి రచితమగు కాల నిర్ణయ చంద్రిక యను జ్యోతిష గ్రంథమును, భోజకృతికి అప్పనమంత్రి చేసిన ఆంధ్రానువాదము 'చారుచర్య' యను గ్రంథమును, అమరవాది రామయకవి కృతమగు ద్రౌపదీ పరిణయమును, తాతంభట్టు గురుమూర్తిశాస్త్రి ప్రణీతమగు కృష్ణామాహాత్మ్యమును, కొప్పరాజు సుబ్బరాయకవికృతమగు కాంచీపుర మాహా

1 చెళ్ళపిళ్ళ, నా ముక్త్యాల ప్రయాణము, కృష్ణాపత్రిక, 1935, నవంబరు, 30.
2 చూ. పండిత కొత్త సత్యనారాయణచౌదరిగారి కల్పవృక్ష విమర్శనము.

త్మ్యమును, చర్ల వేంకటశాస్త్రి రచిత వేంకటాద్రి గుణరత్నావళియను నలంకార గ్రంథమును, ఆతుకూరి పాపయామాత్యప్రణీతమగు లలితాంబోపాఖ్యానమును, మల్లమపల్లి బుచ్చికవి కృతమగు హాలాస్యమాహాత్మ్యమను ఆఠాశ్వాసముల ప్రబంధమును, కవిరాజు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి కృతమగు విజయవిలాస కృతివిమర్శనము, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి రచితమగు నీతినిధి, విశ్వనాథ సత్యనారాయణరచితమగు రామాయాణ కల్పవృక్షము మొదలగు ప్రాచీనార్వాచీన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను ముద్రింపించిన ఘనత చంద్రమౌళీశ్వర ప్రసాదుబహద్దరుగారిది.

చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారి విద్యాభిమానము, లలితకళాభిరుచి, దేశహితైకచింత ప్రశంసకు పాత్రములు. అనేక తాళపత్ర గ్రంథములను సేకరించి ముద్రణాలయము నొకదానిని స్థాపించి మంచి పండితులచే అముద్రిత కృతులను పరిష్కరింపించి చక్కని ముద్రణములను ప్రచురింపించిరి. మీఁద పేర్కొనిన ప్రాచీన గ్రంథములు కాక ఉద్భటారాధ్య చరిత్రము, నాచికేతూపాఖ్యానము మొదలగు గ్రంథములు వీరి మాహిష్మతీ ముద్రాక్షరశాలలో ముద్రితములు. వీరు ప్రశస్తమైన ఆయుర్వేద ఔషధాలయమును స్థాపించి, ఆయుర్వేద వైద్యములో శాస్త్రీయ పరిశోధనలను ప్రోత్సహించిరి*. ఆయుర్వేదాచార్య ఆచంట లక్ష్మీపతిగారి 'ఆయుర్వేద దర్శనము'ను ప్రకటింపఁజేసిరి.

'సంగీతరత్న' బిరుదాంకితులు పిరాట్ల శంకరశాస్త్రిగారు ముక్త్యాలసంస్థానాస్థాన సంగీతవిద్వాంసులు. వీరు త్యాగరాయ ప్రశిష్యులగు తిరువత్తూరు నాగయ్యగారి శిష్యులు. సాహిత్యమునందును ప్రవేశము గలవారు. అనేక కీర్తనలు, వర్ణములు రచించుటయేగాక శంకరశతక మను కృతినిగూడ రచించిన వారు. ఆంధ్ర రవివర్మ బిరుదవిరాజితులును, ఆత్మూరి లక్ష్మీనరసింహ సోమయాజులుగారి పుత్రులును నగు ఆత్మూరి రామమోహనరావుగారిని ముక్త్యాల సంస్థానాధీశులు పోషించిరి. వీరిచేత భారతకథయందలి ముఖ్యఘట్టములకు చిత్రములు వ్రాయించి, వానిని చేర్చి శ్రీకృష్ణభారతమును సచిత్రముగా ముద్రింపించిరి.

జయంతిపురము రాజా దుర్గాసదాశివప్రసాదుబహద్దరు

చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారి సోదరులు సదాశివప్రసాదు, దుర్గాసదాశివప్రసాదు, గౌరీపర్వతమహదేవతాకూరులు కూడ సరస సాహిత్యాభిరుచి గల వారు. జయంతి పురము రాజాగారగు దుర్గాసదాశివప్రసాదు 'వృత్త్యుత్సాహప్రాపిత గైర్వాణ్యాంధ్రీశ్రీపారుఁడు'. 1924 నుండి విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథ మండలికార్యవర్గసభ్యులు. వీరుబౌద్ధులకు పరమప్రమాణములనఁదగిన త్రిపిట

* ఆంధ్రపత్రిక, సంవత్సరాదిసంచిక, వృష, 1941, పు. 154.

కముల సారమగు 'ధమ్మపదము' ను ఆంధ్రీకరించిరి. ఆంధ్రీకర్తలయిన దుర్గా సదాశివేశ్వర ప్రసాదబహద్దరుగారు సంస్కృత ప్రాకృతాంధ్రాంగ్లముల యందే కాక పాలీ, హిందీ, కర్ణాటక భాషలలో నుంచి పరిచయముగలవారు. ధమ్మపదమునకు 'బుద్ధగీత' యని నామాంతరము. ఆర్షమతానుయాయులకు భగవద్గీతవలె బౌద్ధమతానుసారులకిది పవిత్రమును, పరమప్రమాణమును. ఇది ఇరువదియారు సర్గల గ్రంథము. ఇందలిభాష ప్రాకృతము. మూలముతోపాటు ఆంధ్రానువాదమును ముద్రితము. కొంతకాలము వీరు 'సరస్వతి' యను సాహిత్య పత్రికను సంపాదకులుగా నిర్వహించిరి.

దుర్గాసదాశివేశ్వర ప్రసాదుబహద్దరుగారు నేటికిని సాహిత్యమునకును, ఆయుర్వేదమునకును సంబంధించిన రచనలు కైసేయుచుండుట ముదావహము. 'ఆ నాటి విద్యావినోదాలు', 'ఏది ప్రాచీనము — రామాయణమా, భారతమా?', 'సంస్కృతము మృతభాష అనడము మృష'—మొదలగు సాహిత్యవ్యాసములు, ప్రయోగమాల, ప్రసాదనయోగాలు, అందానికి ఆరోగ్యానికి — మొదలగు ఆయుర్వేద సంబంధిరచనలు వీరి ఇటీవలి రచనలు.

రాజా రామగోపాలకృష్ణమహేశ్వరప్రసాదు

చంద్రమౌళీశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారి కుమారులు రాజా శ్రీ రామగోపాలకృష్ణమహేశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారు. వీరు చంద్రమౌళిగారి రెండవ భార్య పుత్రులు. చల్లపల్లిరాజా అంకినీడు ప్రసాదు (1877–1927) గారికి వీరు అల్లురు. చంద్రమౌళీశ్వరవరప్రసాద ధాత్రీపతి శ్రోతగా ముక్త్యాలరేడుల ప్రాపునఁ బెరిగిన కల్పవృక్షమును ప్రకటించినవారు వీరు. వేటూరి ప్రభాకర శాస్త్రిగారు రచించిన 'నీతినిధి'* యను కావ్యము యువరాజుగా నున్న రోజులలో వీరి కంకిత మొసఁగఁబడినది. 'Economy of Human Life' అను ఆంగ్ల గ్రంథమున కిది యనువాదము.

'వంశదీపకుఁడైన నీ వలన నింక
కులమునకు నెంత విఖ్యాతి కలుగవలెనో
వృద్ధినందుమా యవి యెల్ల వెల్లడింప
మహితతేజ! ముక్త్యాల కుమారరాజ' అని శాస్త్రిగారి దీవెన.

1949 లో వీరి ప్రోత్సాహముతో వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు ముక్త్యాల పరిసరముల లభించు ప్రాచీన శిథిల శిలాశిల్పఖండములను, తదితర పురావృత్త విషయక సామగ్రిని ప్రోవుచేసి ముక్త్యాలగ్రామమున నొక ప్రదర్శనశాల నేర్పఱుచు నిమిత్తము సంస్థానమునందంతటను పర్యటించి, పరిశీలనము సాగించి, ఇక్ష్వాకులు మొదలుగా కాకతీయులవరకుఁ గల శిలాశిల్పములు,

* ఆంధ్రపత్రికా కార్యాలయము, చెన్నపురి, 1926.

శాసనములు మున్నగునవి సేకరించియుంటిరి. ప్రభాకరశాస్త్రిగారు పరమపదించుటతో ఈ ఉద్యమము కొంత వెనుకపడినది. ఆ పిమ్మట రాజాగారి పూనికతో దీనికి పునఃప్రవృత్తి కలుగఁగా వేటూరి శంకరశాస్త్రిగారు 'భోగాల పోటిదిబ్బ'ను త్రవ్వించి పురావస్తు శకలములనేకము సేకరించి భద్రపఱిచిరి*.

ఇటీవల చల్లపల్లిరాజా శివరామప్రసాదుగారి షష్టిపూర్త్యుత్సవ సందర్భమున లక్ష్మీపురమున జరిగిన కవిసమ్మేళనమునందు ముక్త్యాలరాజా రామగోపాలకృష్ణ మహేశ్వరప్రసాదబహద్దరుగారు పాల్గొని స్వాగతోపన్యాసమొసఁగి తమసాహిత్యాభిరుచిని ప్రకటించిరి.

* వేటూరి శంకరశాస్త్రి, ముక్త్యాల పరిసరాలు : బౌద్ధ స్తూపారామ శిథిలాలు, పరిశోధన, 1955, మార్చి, పుటలు 1–18.

ఉపజీవ్య గ్రంథసూచి

1. వాసిరెడ్డి వెంకటసుబ్బదాసు, వాసిరెడ్డివారి వంశచరిత్రము.
2. శ్రీరాం వీరబ్రహ్మకవి, నానారాజన్యచరిత్రము, పుటలు 46–82.
3. దరువూరి వీరయ్య, గుంటూరుమండల సర్వస్వం, వాసిరెడ్డివారి వంశచరిత్ర, పుటలు 121–130.
4. కొత్త భావయ్యచౌదరి, కమ్మవారి చరిత్రము, పుటలు 262–268.
5. చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రి, కథలు - గాథలు, సంపుటము 2, పుటలు 60–89.
6. తిరుపతివేంకటకవులు, నానారాజ సందర్శనము, పుటలు 240–243.
7. శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రి, శ్రీకృష్ణ స్వీయచరిత్రము, రాజమండ్రి, 1959.
8. అనంతపంతుల రామలింగస్వామి, శ్రీకృష్ణకవి జీవితచరిత్రము, మలి కూర్పు, 1965.
9. అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావు, నా జీవితకథ — నవ్యాంధ్రము, విక్టరీ ప్రెస్, విజయవాడ, 1959.
10. A. Vadivelu, The Aristocracy of Southern India, Vol. II, pp. 257–274.